

GİZLİ MÜFREDAT

EĞİTİM SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN BİR KAVRAM ÇÖZÜMLEMESİ

Mahmut Tezcan*

Özet

Müfredat programlarının sosyolojik boyutlarından birisi de, açık müfredat dışında bir de gizli ya da örtük müfredat kavramının varlığıdır. Ders dışı etkinlikleri de içine alan, yazılı olmayan bir kavramdır. Amaçlanmış ya da amaçlanmamış bir öğrenim sonucunu ifade eder. Öğrenenler, bu konuda açıkça bilgilendirilmemiştir. Gizli müfredat aracılığı ile eğitim kurumu içinde toplumsal denetim sağlanır. Resmî ve açık müfredatın yanı sıra belirli değer, tutum ve ilkelerden oluşan bir gizli müfredat, öğretmenler tarafından öğrencilere örtük, kapalı biçimde aktarılır. Böylece kültürel yeniden üretim gerçekleştirilmiş olur. Açık müfredattan daha etkin olabilir.

Anahtar sözcükler: Müfredat programı, açık müfredat, gizli, örtük müfredat, kültürel yeniden üretim, egemen kültür, ötekiler, çatışmacı sosyologlar

Abstract

One of the sociological aspects of the curriculum development is the “hidden curriculum” or “covert curriculum”. This concept covering extra-curricular activities is unwritten, implying extra curriculum activities and aimed or not-aimed. The students are not informed clearly in this subject. The social control is realized by hidden curriculum in the educational institution. The hidden curriculum, besides formal and open curriculum, contains some values and principles and is transmitted by the teachers to the students in a covert form. In this way, the cultural reproduction can be realized. It can be more effective than the open curriculum.

Key words: Open curriculum, curriculum, hidden curriculum, culturally reproduction, conflict paradigm.

Bu yazımızda okullardaki müfredat programlarının sosyolojik yönlerinden birisi olan “Gizli Müfredat” konusuna değineceğiz. Müfredatlara ilişkin literatür daha çok açık müfredat ile ilgilenmiştir. Ama bir de örtük ya da gizli müfredat kavramı ortaya çıkmıştır. Bu konudaki araştırmalar daha çok ders kitaplarının içerik çözümlemesi biçiminde sosyologlar tarafından yapılmaktadır. Daha çok “çatışmacı sosyologlar” bu konu ile ilgilenmiştir. Burada onların çalışmalarına değinilecektir.

Eğitim programı, bir eğitim kurumunda düzenlenen eğitim etkinliklerini içine alır (Varış, 1978: 19). Bir başka biçimde eğitim programı, okul yönetimi altında öğrenme yaşantılarının belli bir plân ve program

---

Yazışma adresi: *Prof. Dr. Mahmut Tezcan, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, İlköğretim Bölümü, 06590 Cebeci/Ankara

çerçevesinde ortaya çıkmasıdır (Demirel, 1999). Yukarıda değinilen tanımlar daha çok, açıkça yazılmış ya da plânlanmış programlara yöneliktir. Bunlara “Açık müfredat programları” diyebiliriz. Bizim bu yazıda sözünü edeceğimiz ikinci bir müfredat da “Gizli müfredat” ya da “Örtük müfredat” (Hidden curriculum) kavramıdır. Bu kavramın içeriği çok geniştir. Ders dışı etkinlikleri de içine almaktadır. Bu programın en belirgin özelliği, yazılı olmamasıdır. Bu nedenle kavramın sosyolojik niteliği daha fazladır. Bu geniş içeriğe şu yönler girmektedir: Okul içinde görev yapan öğretmen ve yöneticilerin davranışları, yaklaşımları, inançları, değer yargıları, okul atmosferinin niteliği, değerleri, okul içi ortamın öğrencilere sağladığı etkileşim örüntüsü, okul içi yazılı olmayan kuralları, rutinleri, disiplini, otoriteye itaat etme gibi kültürel tutumlar ve daha birçok kültürel etken. Bu kavram, öğretim yapısı ve okul örgütlenmesi aracılığıyla aktarılma biçimi için kullanılır.

Gizli müfredat, öğretmen tarafından ya da genelde okul tarafından ya amaçlanmamış, ya da amaçlanmış bir öğrenim sonucunu ifade eder. Fakat öğrenenler bu konuda açıkça bilgilendirilmemiştir. Gizli müfredat, sonuç, ortam ve süreç olarak düşünülebilir (Gordon, 1997).

a. Sonuç Olarak Gizli Müfredat

Bu konuda yazılanların çoğu, öğrencilerin bağımsız olarak bilişsel bir konu olarak öğrendikleri değerler, normlar, tutumlar ve becerilerle ilgilidir. Örneğin Jackson, gizli müfredatı, kalabalık övgü ve güç çevresinde nasıl yaşanacağını öğrenilmesi olarak görür. Sınıfta öğrenme, başka kavramlar arasında öğrenmeyi de içine alır. Ona göre kalabalık, övgü ve güç kavramları bunlar arasındadır. Bir kalabalıkta yaşamak için öğrenme gereklidir. Okulda birçok şeyler başkalarıyla yapılır. Öğrenci yaşamının niteliğinin saptanması için birçok uygulamalar gerekir. Övgü kavramına da sahip olmalıdır öğrenci. Övgü, okulun ödül sistemiyle bağlantılıdır. Akademik başarı ile başarısızlık, gizli müfredatla yakından ilişkilidir (Jackson, 1968: 34). Güç kavramı ile ilgili olarak okul, aynı zamanda zayıf ile güçlü arasındaki bölünmenin görüldüğü yerdir. Öğrenci, bu kavramla da ilgili öğrenme sürecine tabi olur. Dreeben, bağımsızlık, başarı, evrensellik, kendine özgünlük gibi normların öğretilmesinin modern sanayi toplumuna etkin olarak bütünleşme için gerekli olduğunu söyler (Dreeben, 1968). Snyder (1971), başarılı bir üniversite öğrencisinin sistemin resmî gerekliliklerinden çok gizli müfredatta kendileri için gerçekten gerekli olan konuları seçebilen öğrenci olduğunu belirtir. Gizli müfredatın bu görüşünü paylaşan yazarların ortak önerisi, onun sonuçlarının akademik olmayan bir öğrenim olduğudur.

b. Ortam Olarak Gizli Müfredat

Sınıf ve okulda öğrenim dışında bir öğrenimdir. Bağımsız olarak açık sınıf öğrenimidir. Erkek ve kadın rollerinin öğrenilmesi gibi.

c. Süreç Olarak Gizli Müfredat

Gizli Müfredat, açık müfredattan öğretimini aktarma bakımından ayırt edilir. Aktarma biçimi gizlidir ve bilinçsizdir.

Gizli müfredat, ilk kez 1968 yılında Philip Jackson tarafından “Life in Classrooms” isimli yapıtında kullanılmıştır. Jackson, gizli müfredatın üç boyutuna değinir: Kalabalıklar, övgü ve güç.

Dersliklerde öğrencilere, kalabalık içinde bir nokta olmanın getirdiği geri çekilme ve kendini yadsıma, sürekli olarak başkalarını değerlendirme ve yarışma, güçlüler ile güçsüzler arasında temel bir ayırım yapma (dolayısıyla, öğretmeni fiilen çocuğun ilk patronu olarak görme) gibi değerler aşılır.

Gizli müfredatın istenmeyen boyutlarına eğilen ve okulların cinsiyetçilik, ırkçılık ve sınıfsal ön yargı gibi araçlarla eşitsizliği beslediği sonucuna varan çok sayıda sosyolojik araştırma yapılmıştır (Marshall, 1999). Emile Durkheim’in varsaydığı gibi, okullar, bir parçası oldukları daha büyük toplumu yansıtıyor, o zaman gizli müfredatın da, daha iyi ya da kötü yönde eğitimle karşılıklı ilişkisi olan toplumdaki diğer sistemlere nüfuz eden değerleri yansıtması şaşırtıcı bir olgu sayılmaz.

Toplumsal Denetim Aracı

Toplumsal denetim, eğitim kurumu içinde gizli müfredat aracılığı ile de sağlanır. Resmî ve açık müfredatın yanı sıra belirli değer, tutum ve ilkelerden oluşan bir gizli müfredat, öğretmenler tarafından öğrencilere örtük, kapalı biçimde aktarılır. Böylece gizli müfredat ile okul ve toplumda toplumsal denetim uygulanır (İnal, 1998: 41). Örneğin okul içinde öğrencilere, toplumsal eşitsizliklerin doğal olduğu öğretilir. Toplumda ise bireyler, otoriteye uymak ve itaat etmek için yetiştirilirler. Böylece toplumsal denetim ile kültürel yeniden üretim gerçekleştirilmiş olur. Toplumsal denetim ile mevcut toplumsal düzenin yeniden kurulması ve üretilmesi amaçlanır, Bundan da amaçlanan ise, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasıdır. Dolayısıyla, toplumsal denetimin bir amacı da toplumsal bütünleşmenin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktır.

Toplumsal düzenin nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğü sorununa, sosyologlar iki farklı bakış açısından yanıt vermişlerdir. Birinci grup, toplumsal düzenin, toplumun temelini oluşturan değer ve normlar üzerinde genel bir oйдаşmanın bağlanmasıyla; ikinci grup ise, toplumsal düzenin baskıyla, gerçekleştirildiğini öne sürmüşlerdir. Birinci grupta ifade edilen düşünceler, işlevselci paradigmanın önermesi olmuştur. Özellikle T. Parsons’un görüşleri, bu sorun üzerinde odaklaşmıştır. Parsons, değerler üzerinde genel bir oйдаşma kurularak toplumsal bütünleşmenin sağlandığını ve düzenin devam ettirildiğini öne sürmüştür.

Ayrıca, Althusser, Poulantzas, Bowles ve Gintis vb. çatışmacı sosyologlar, toplumsal düzen ve bütünleşmenin ideolojik ve baskıcı devlet aygıtlarıyla gerçekleştirildiğini iddia ederek, bütünleşme ve düzenin sağlanmasında değerlere dayalı genel bir uzlaşmanın değil, baskıya dayalı ve rızayı sağlayıcı zora işaret etmişlerdir. Bu görüşün temelinde de Gramsci’nin siyasal toplum (devlet) ve sivil toplum ayrımını merkeze alan düşüncelerinin yansımaları yatmaktadır.

Gizli müfredat, öğrencilerin günlük eğitsel rutinler çerçevesinde öğrendikleri / özümstedikleri anlam, inanç ve doğruları ifade eder. Gizli müfredata konu olan norm, değer ve inançlar, okul ve sınıf içindeki toplumsal ilişkilerde görülmesinden başka resmî formal bir ortamda da aktarılır. Öğrencilere, okullarda resmî

müfredatlarda belirlenen bilgi ve değerlerden daha fazla şeyler öğretilir. Bu süreç, sistematik ve başarılı biçimde sürekli olarak işler. Gizli müfredat değerlerin aşılması, siyasal toplumsallaşma, itaat ve uyumlu olmaya yönelik yetiştirme, geleneksel sınıf yapısının sürdürülmesi gibi işlevleri yerine getirir. Gizli müfredat ile gerçekleştirilen bu işlevler genellikle toplumsal denetim olarak nitelendirilir. Böylece gizli müfredat, okul içinde öğrencilerin eğitilmelerinde bir toplumsal denetim işlevi görerek var olan düzenin devamında önemli bir rol oynar. Bu rol, müfredat içindeki bilgilerin tarafsız olmadığını gösterir. Müfredat daima seçici bir geleneğe söz konusu olur. Müfredata seçilen bilgiler, bir grubun meşru olarak kabul edilen bilgileridir. Bir grubun ya da bazı grupların bilgilerinin meşru ve resmî bilgi olarak tanımlanması, ötekilerin bilgilerinin dışlanması ve o toplumda kimin iktidar ve güç sahibi olduğunu gösterir. Gizli müfredat ile ortaya konulan egemen kültür, ötekilerin (işçiler, azınlıklar, ırksal azınlıklar gibi) bilgi ve deneyimlerini müfredatta dikkate almaz. Bu da, iktidarda olan grup ya da grupların müfredatta, kendi konumlarını meşrulaştırıcı bilgi ve değerlere yer verdiğine işaret eder (İnal, 1998: 41).

Bu iki paradigmanın her ikisi de farklı olmakla birlikte, ikisinin de bir gerçeklik payı vardır.

Gizli Müfredata İlişkin Bazı Araştırma Örnekleri

Bu konularda yabancı ülkelerde pekçok araştırma yapılmaktadır. Ülkemizde nispeten yeni ele alınan bir konudur. Bu konuda birçok örnek vermek istiyoruz.

A. Toplumsal cinsiyete ilişkin gizli müfredat

İlkokul ders kitaplarındaki resimlerde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bir araştırmada gizli müfredat açık bir biçimde görülmüştür.

İş bölümünün en belirgin olan biçimi cinsiyet temelinde kadın ve erkek işi olarak ayrıştırılmış olandır. Eğitim dizgesi içindeki uygulamalar, açık ya da örtük biçimde toplumsal yapılanmanın temelindeki cinsiyetçi iş bölümünü ve cinsiyetler arasındaki eşitsizlikleri yeniden üretir. Başka bir deyişle okullar, öğrencilerin cinsiyetçi iş bölümüne yönlendirilme düzenekleridir.

Ders kitapları, içerdiği bilgiler aracılığıyla toplumsal gerçekliğin belli bir açıdan kurulmasının önemli ortamlarındandır. Ders kitaplarındaki bilgiler ve değerler, belirli bir bakış açısına göre kurulan bir toplumsal gerçeklik imgesi sunar. İçerdiği bilgi ve değerlerin ‘doğruluğunu’ ve ‘geçerliliğini’ örtük olarak anırtır. Dışarıda bıraktıklarını ise geçersizleştirir ve yanhşlar. Örneğin, “iyi vatandaş” olmaya ilişkin değerleri, yalnızca belli bir etnik kökene ve belli bir dinsel inanç sistemine ait olmaya vurgu yaparak tanımlar. Bu kalıbın dışındaki olası her tür “iyi vatandaşlık” yorumunu yok sayar, ya da meşruiyetini onaylamaz. Aynı biçimde “Aile” kavramına ilişkin tanımlarda, çekirdek aile modeli (anne-baba ve çocuklar) hemen hemen değişmez bir kalıptır. Oysa ki toplumsal yaşam gerçekliği içinde her zaman görülen bir olgu olan tek ebeveynli aileler (ölüm, boşanma gibi nedenlerle) ya da çocuksuz aileler bu kalıbın dışına itilerek yok sayılır (Esen, 1998: 31).

Toplumsal yaşam gerçekliğinin bu biçimde tek taraflı sunumu belli çıkarları, ayrımları ve değer yargılarını olumlayarak meşrulaştırır. Bu bakımdan ders kitapları, bir tür toplumsal denetim aracı olarak iş görür. İçerdiği bilgi ve değerlerin tartışmasız gerçekler olduğunu örtük olarak söyler. Dünyayı başka türlü okumanın ve yorumlamanın olanağını yok sayar. Böylece, sınıflar, etnik gruplar ve cinsiyetler arasında tarihsel süreçte kurulmuş olan güç ilişkilerini ve bir sınıfın etnik grubun ve cinsin egemen konumlarını ‘doğal’ ve ‘meşru’ kılarak toplumsal denetim işlevini yerine getirmiş olur.

İncelenen kitaplar, her iki cinsi de toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargılara uygun roller, mekânlar ve eylemler içinde sınırlayarak, cinsiyetçi bakış açısını yeniden üretiyor görünmektedir (Esen, 1998: 94). Kadın salt “anne ve eş”, erkek ise “dışarıda çalışan” olarak betimlenmektedir. Bu yaklaşım, hem geleneksel düşünüş biçimlerini pekiştirmekte, hem de kızların eğitsel ve meslekî ideallerine ve seçeneklerine ilişkin oldukça sınırlı bir çerçeve sunmaktadır. Araştırmada, ilköğretimin ilk beş yılında, MEB’e bağlı ilköğretim okullarında okutulan Türkçe ders kitapları arasından seçilen toplam 88 kitap incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, incelenen ders kitaplarının resimlerindeki çocuk ve yetişkin figürler, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargılara uygun mekânlarda, kişilerle, nesnelere ve eylemler içerisinde gösterilmektedir. Kadınları yalnızca eş anne rolleriyle ev içerisinde, erkekleri ise daha geniş roller içerisinde tanımlamaktadır (Esen, 1998: 102).

B. Dershanelerde gizli müfredat

Ankara’da bir tarikata ait vakıf tarafından kurulan ve çoğunlukla imam hatip lisesi öğrencilerinin devam ettiği dershane “Cemaat Dershanesi” olarak nitelenebilir. Bu dershane, 1991 yılında Nakşibendi tarikatının eğitime önem veren bir kolu tarafından vakıf dershanesi olarak kurulmuştur. İki binada kız ve erkek öğrenciler farklı sınıflarda ayrı ayrı öğrenim görmektedir. Dershane, geleneksel değerlere bağlı öğretmenlerle çalışmayı tercih etmektedir.

Dershanenin üçüncü katında da ibadet odaları vardır. İbadet odalarının varlığı ile kız ve erkek öğrencilerin farklı binalarda eğitim görmesi, gizli müfredatın mekan düzenlemesi yoluyla da verildiğini göstermektedir (Aksöz, 2001: 77).

Dershanenin hazırladığı üniversiteye hazırlık kitaplarında da gizli müfredat vardır. Bu müfredat, hazırlanmış sorularda geleneksel İslâma yakın bir biçimde verilmektedir.

Gizli Müfredatın Özellikleri

Gizli müfredatın ana özelliklerini şu noktalarda toplayabiliriz:

a) Örgün program yanında eğer iyi düşünülmüş ve düzenlenmişse, yazılı olmayan programın da demokratik toplum idealine sağlayacağı katkı büyüktür.

- b) Bloom, gizli müfredatın birçok bakımlardan açık müfredattan daha etkin olduğunu belirtir.
- c) Eğitimin icra ettiği en derin ve etkili işlevlerine değindiği için hâlâ çekici bir kavramdır.
- d) Gizli müfredatın bir sonucu, yabancılaşma olabilir. e) Kurallar, rutinler ve düzenlemeler, çeşitli öğrencileri ayrılmaya, kopmalara ve takiyeye götürebilir (Jackson'a göre).
- e) Kavram belirsizdir. Bu da, onun geniş bir içeriğe sahip oluşundan kaynaklanmaktadır.
- f) Okuldan çıkarılma, karamsarlık, kadercilik, okulsuzluğa yönelme gibi sonuçlar bakımından gizli müfredat düşüncesine tepkiler sıralanabilir (Roland, 1991: 76).
- g) Öğrencilerin toplumsal yaşama uyumunu sağlamada gizli müfredat bazı durumlarda eğitim programları kadar etkili olmaktadır. Eğitim aşamasının her düzeyinde gizli müfredatın öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca, var olan toplumsal düzenin canı gönülden kabul edilmesini aşılama eğilimindedir (Giddens, 2000:442).

Kavrama yapılan eleştiriler

- Okulda ve sınıfta, kavrama ilişkin olarak nitel gözlemler yapılmaktadır. Nicel veriler gözardı edilmektedir.
- Ölçülmesi zor bir kavram olduğunu söyleyenler de var. Lakomski (1988) gibi.
- Çocuklara yaşamdaki rollerinin yerlerini bilip orada oturmak olduğunu öğretir. (Tutuculuğu teşvik anlamında)

Sonuç

Program geliştirme uzmanları genellikle, okullarda okutulan derslerin programını hazırlama çabalarına önem vermekte, ders dışı etkinlikler için herhangi bir program çalışması yapmamaktadırlar. Özellikle de bireylerin yaratıcılıklarını geliştirici etkinliklerin düzenlenmesine ilişkin program düzenlemelerine yeterince yer ve zaman ayırmamaktadırlar.

Program geliştirme uzmanları, gizli müfredatı, normal eğitim programının bir parçası durumuna getirebilmelidirler. Bu yoldan öğrencilerin ders dışı konulardan bilgi edinmeleri ve kendilerini geliştirmeleri sağlanabilir.

Gizli müfredat, bireylerin değişik gereksinimleri ve yaratıcı yönlerini ortaya çıkaracak biçimde tasarımılandığında, normal eğitim programlarıyla bütünleşmesi sağlanabilir (Demirel, 2002:9).

Bunların dışında gizli müfredat, sınıfsal, cinsel, ırksal, grupsal eşitsizlikleri yeniden üreten bir durumda ise, o zaman çağdaş, demokratik bir toplumun istemlerine ve gereksinimlerine göre müfredatların yeniden düzenlenmesi gerekir. Bu konuda yukarıda belirtilen çatışmacı sosyologların önermelerinin dikkate alınması önem kazanır. Çağdaşlığa ters düşen gizli müfredat araştırılmalı ve olumsuz etkileri giderilmelidir.

Kaynaklar

- Aksöz, Z. (2001). Yeniden Üretim Kuramı Açısından Dershanelerdeki Farklılaşmalar. Çoğaltma Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Demirel, Ö. (2002). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme (4. Baskı) Ankara: Pegem A. Yay.
- Esen, Y. (1998). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik. Çoğaltma Yüksek Lisans Tezi. Ankara
- Giddens, A. (2000). Sosyoloji Ankara.
- Gordon, D. (1997). Hidden Curriculum in Encyclopedia of the sociology of Education. (Ed. Lawrence J). Saha. UK: Pergamon.
- İnal, K. (1998). Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler. Çoğaltma Doktora Tezi Ankara.
- Jackson, W.P.(1968). Life in the Classroom. U.S.A.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Roland, M. A. (1991) Sociology of Educating (2 nd Ed.) Great Britain: Cassell.
- Varış, F. (1978) Eğitimde Program Geliştirme-Teori ve Teknikler Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.

Summary

HIDDEN CURRICULUM A CONCEPT ANALYSIS BASED ON EDUCATIONAL SOCIOLOGY

Mahmut Tezcan*

The “hidden curriculum” refers to the learning outcomes that are either unintended by the teacher (or the school in general) or are intended, but not openly known by the learners. Various alternative terms such as “unwritten”, “implicit”, “unstudied”, “covert” and “latent” curricula have been used in the place of “hidden curriculum”. The hidden curriculum is in many respects likely to be more effective than the manifest curriculum.

The term “hidden curriculum” was first used by Jackson (1968) in his book *Life in Classrooms*. The hidden curriculum is examined in three respects: as outcome, setting and process.

As outcome: Much of the writing on the hidden curriculum is concerned with the values, dispositions, norms, attitudes, and skills students learn independently of cognitive subject matter. The common assumption of the writers who share this view of the hidden curriculum is that its outcomes are non-academic learnings.

As setting: The hidden curriculum is often viewed as learning that this setting inadvertently teaches, independently of explicit classroom learning.

As process: According to the view of hidden curriculum as process, the hidden curriculum is distinguished from the manifest curriculum by the way its teachings are transmitted. The mode of transmission is implicit or unconscious.

The hidden curriculum is, in many respects, likely to be more effective than the manifest curriculum. The lesson it teaches is much remembered because it is very pervasive and consistent over the years in which our students attend school. Its lessons cover real life experiences and are learned firmly.